

Dulgerova O.M. THE SOFTWARE OF FARMS BY AGRICULTURAL TOOLS AND AGRICULTURAL MACHINES IN UKRAINE IN THE 20'S. XX CENTURY.

The article discusses the issue of Ukraine's farms of agricultural implements and agricultural machines in the 20-s. century.

Key words: new economic policy, agriculture, agricultural machinery.

УДК 94(477):321.64+323.325

А.В. Фільваркова

**ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНА ПОЛІТИКА І ОСНОВНІ МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ
ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ (1928-1933 РР.)**

У статті розглядаються основні засоби та методи роботи радянського керівництва під час колективізації та голодомору в Україні (1928-1933 рр.); роль і діяльність політичної еліти у проведенні хлібозаготівельної кампанії в українському селі; наслідки роботи уповноважених та активістів.

Ключові слова: колективізація, розкуркулення, хлібозаготівлі, бригада, уповноважені, Постишев, Хатаєвич, Молотов, Вегер, «заслонні загони».

Дослідження політики і практики тоталітарних режимів нині викликає особливу увагу дослідників. Не є винятком і радянська система, яка підпорядкувала собі всі сфери суспільного життя країни. Більшовицька партія була зацікавлена у знищенні та утаємниченні фактів, що суперечили офіційному трактуванню історії. У цьому контексті актуальним є дослідження проблеми політики колективізації, розкуркулення і як наслідок – голодомору 1932–1933 рр. в Україні.

У вітчизняній історіографії ця проблема висвітлена у працях Ю. Шаповала, В. Пристайка, В. Золотарьова [1], В. Петренка [2], Г. Костюка [3], В. Сергійчука [4] та інших істориків. У своїх публікаціях дослідники аналізують репресивну діяльність сталінського уряду в проведенні реформування українського села. Вчені поставили за мету виявити глибинні причини голодомору, вказати на винуватців трагедії, оцінити її наслідки. Однак, незважаючи на вищесказане, й надалі залишається велика кількість білих плям у вивченні цієї проблеми, які через появу нових архівних документів потрібно вивчати.

Наприкінці 20-х років більшовицький режим вдався до колективізації та розкуркулення в надії, що контроль за колгоспом буде здійснити набагато простіше, ніж за селянською стихією. 1928 рік став роком повернення до примусових хлібозаготівель. Колективізація призвела до ліквідації економічної самостійності селянства, зробила умови його життя гіршими, ніж за часів кріпосного права.

1929 р. тоталітарним режимом були запроваджені нові методи хлібозаготівель, які передбачали реалізацію хлібозаготівельних планових завдань у такий спосіб. У кожне село призначався уповноважений райпарткому або райвиконкому. Він діяв разом з сільською «Комісією сприяння хлібозаготівлі», партактивом села, частиною зацікавлених незаможників. Також на допомогу їм надсилалася робітничка бригада з міста. Уповноважений отримував у сільській раді списки боржників (списки затверджувалися райвиконкомом) і дані про невиконання ними того чи іншого зобов'язання. Списки склалися в двох примірниках. Один вручався старшому сільської хлібозаготівельної бригади, яка направлялася стягувати заборгованість (кожному великому селі з 1929 р. діяло 2 – 3 таких бригади, які відповідали за кілька вулиць). Другий примірник списку залишався у сільській раді або в райвиконкомі, до ліквідації селянами заборгованості [2, с. 273].

Уряд УРСР одержав завдання з Москви – заготовити 434 млн. пудів хліба, потім його знизили до 356 млн. пудів, але воно було нездійсненним... Для його виконання були створені «надзвичайні заготівельні комісії», наділені необмеженими правами і повноваженнями. В Україні таку комісію очолив Молотов. Вона приступила до викачки хліба. 22 жовтня 1932 р. колгоспам заборонили всяку торгівлю хлібом, а в області і районі були відряджені члени ЦК КП(б)У для контролю за хлібозаготівлями [5, с. 14].

Наукові записки

Колгоспи, які не виконували плану хлібозаготівель, обкладали 15-кратним натуральним штрафом здачі м'яса. Нарком'юст (народний комітет юстицій) УРСР 25 листопада 1932 р., виконуючи цю постанову, наказав прокурорам усіх рівнів «забезпечити ефективні репресії в цих справах для того, щоб вони могли дати перелом і рішуче усунути всі елементи, які зривають виконання плану хлібозаготівель» [5, с. 14].

У постанові ЦК ВКП(б) від 24 січня 1933 р. підкреслювалось, що ЦК КП(б)У й українська партійна організація в цілому з поставленими завданнями не впоралася. Особливо «великий прорив» відбувся у сфері керівництва сільським господарством і хлібозаготівлею. «ЦК вважає установленим, – йдеться в постанові, – що парторганізації України не впоралася з покладеним на них партією завданням організації хлібозаготівлі й виконання плану хлібоздачі, незважаючи на триразове скорочення й без того скороченого плану. ЦК вважає, що основні області, які вирішують долю сільського господарства України і які треба зміцнити насамперед, – це Одеська, Дніпропетровська і Харківська області. ЦК ВКП(б) постановляє: 1) намітити другим секретарем ЦК КП(б)У і першим секретарем Харківського обкому секретаря ЦК ВКП(б) тов. Постишева; 2) намітити першим секретарем Дніпропетровського обкому тов. Хатаевича, з тим, що він залишається одним із секретарів ЦК КП(б)У; 3) намітити першим секретарем Одеського обкому тов. Вегера; 4) звільнити т.т. Майорова, Строганова і Теренова від посад, що вони займають, і направити їх в розпорядження ЦК; 5) товаришам Постишеву, Хатаевичу і Вегеру приступити до виконання своїх обов'язків на новій роботі не пізніше як 30 січня» [3, с. 137].

Хлібозаготівельна кампанія супроводжувалась грубими порушеннями зі сторони її виконавців. Так зі звіту Миколаївського окрвиконкому ВУЦВКу про примусові методи хлібозаготівлі й наступ на заможних селян 2 лютого 1929 р.: «Мали місце по окремих районах випадки масових обходів дворів та трусів куркульських господарств з метою виявлення наявних хлібних ресурсів, і коли останні знаходились, то ці лишки вилучались в розмірі, який визначався уповноваженими РВКів (районних виконавчих комітетів) та сільрад, які проводили цю роботу, причому в зазначеній операції брали участь біднота та батрацтво села. Були випадки, коли міліція за допомогою бідноти виявляла лишки хліба у куркулів, які відправлялись на зсипні пункти, залишивши власнику необхідну частину зерна для засіву та харчування. В окремих районах були випадки, коли уповноважені із хлібозаготівлі відбирали від заможного селянства, зокрема куркулів, спеціальні підписки про обов'язкову здачу ними лишків хліба державі, з оголошенням, що в випадку нездачі будуть вважатися ворогами радвлади. Такі підписки підписувались, і хліб вивозився. Були випадки арештів та затримання під стражем по декілька днів тих куркулів, які відмовлялись від здачі хліба. В окремих місцях уповноважені споживчої кооперації скликали загальні зібрання членів і під загрозою виключення з кооперації, а також припинення крампостачання примушували пайщиків розібрати мішки під хліб, які тут же були заготовлені» [6, с. 48-49].

Для прискорення хлібоздачі широко практикувалось посилення уповноважених: з Москви в Україну, з Харкова – в області, з областей – в райони, з районів – по селах. За постановою бюро Київського обкому КП(б)У від 7 листопада 1932 р. було мобілізовано на хлібозаготівлі в райони області 200 осіб керівного партапарату. З міста уповноважених розсилали в села району, де вони на чолі створених з місцевих активістів бригад вичищали колгоспні комори та погребі селян. Практика «заготівель» була простою.: селян викликали в контору та погрозами й тортурами примушували віддавати зерно або бригади влаштовували масові труси – обходи селянських обійсть з обшуками та примусовим вилученням харчових запасів у населення. Про такі дії цих бригад активістів, про їхні знущання над людьми й жорстокість щодо односельців розповідають майже всі очевидці голодомору 1932-1933 рр. Такі методи хлібозаготівель були типовими для всієї України, про що свідчить проект постанови РНК і УК КП(б)У стосовно революційної законності, підготовлений наркоматом юстиції в квітні 1932 р. Покарання за такі перегини було досить м'яке, так, наприклад, активістів на чолі з уповноваженим, головою Переяславської райпрофради Дроздовичем, змусили заплатити партстягнення, самого Дроздовича лише виключили з партії, до суду ж віддали кількох безпартійних членів бригади [7, с. 32].

Сумлінно виконували свою роботу так звані «заслонні загони», в їхні обов'язки входило відбирання у селян хліба. Про це яскраво свідчить витяг з протоколу засідання РНК УСРР з приводу заборони заслонних загонів із відбирання хліба у колгоспників: «...6. Зважаючи на відомості, що надійшли з місць проведення низкою районів обмежень у перетоці невеликої

.....
кількості хліба-насіння, встановлення заслонних загонів та ін., запропонувати облорганізаційним комітетам негайно усунути це обмеження, безумовно, знявши всілякі заслонні загоны» [8, с. 107].

Велику роль у проведенні хлібозаготівель відігравали активісти, які разом з місцевими представниками влади виконували вказівки Москви. Термін «активіст» не обмежувався агентами чи держслужбовцями, які відзначались особливим прагненням працювати. Він стосується передусім людей, чия відданість більшовицькій справі сприяла підтримці влади на її шляху до соціалізму. З врахуванням обставин, в яких діяли активісти, їх потрібно вважати агентами України, тому й СРСР. Звідси випливає відповідальність, незважаючи на те, що цих активістів офіційно ніхто не призначав. Активістам було дозволено від імені Радянської держави здійснювати прерогативи, які належали суспільній владі, наприклад, обшуки чи проведення депортації. Активісти-двадцятип'ятитисячники були, передусім, покликані центром з ціллю сприяння наступу комуністів на сільську місцевість. З цієї причини радянська влада не може заперечувати відповідальність за дії цих активістів на основі того, що вони не мали офіційного статусу. Якою б значною не була роль місцевої влади в проведенні визначеної політики, виявляється очевидним, що головну відповідальність несе центральна влада [9, с. 62].

Спеціально створені бригади, до яких входили й місцеві активісти, діяли у кожному селі, відбираючи у людей не тільки зерно, овочі, посівне насіння, а навіть варену їжу, прирікаючи їх на голодну смерть. Щоб не дозволити голодним селянам зрізати колосся й таємно скошувати зелені посіви, організовувались команди озброєних вартових, які чергували цілодобово. На колгоспних полях споруджували вежі для спостереження. Всіх помічених у крадіжках осіб передавали судово-слідчим органам, які розглядали їх справи протягом 3-5 днів [10, с. 8].

Сільські активісти ділилися на ударні бригади, кількість учасників могла коливатись від 3 до 20 чоловік [11, с. 60]. У кожній бригаді був росіянин. Ударні бригади, оснащені гострими металевими вилами, такими, що заготовляють сіно, ходили від хати до хати, проштрикуючи стіни, обшукуючи хліви й двори й забираючи геть усе, навіть спечений хліб. Бригади приходили до власників індивідуальних господарств, яких вони охрестили індусами. Двадцятип'ятитисячники, названі так внаслідок офіційної кампанії, спрямованої на мобілізацію 25 тисяч міських робітників для постійної роботи на селі, призначили до кожної бригади по одному вчителю. Учителів примушували записувати кількість зерна, конфіскованого зерновими бригадами, і прізвище жертви.

Велику роль у проведенні хлібозаготівельної кампанії відіграла молодь. Щоб її залучити, більшовицька партія спиралася, насамперед, на свою молодіжну спілку – комсомол. Збиральна та хлібозаготівельна кампанії були в центрі уваги II Всеукраїнської комсомольської конференції, що проходила у червні 1932 р. 30 жовтня 1932 р. на селі починає діяти надзвичайна хлібозаготівельна комісія, роботою якої керував В.Молотов. До проведення надзвичайних заходів, запроваджених цим органом, залучався й комсомол. 2 листопада 1932 р. пройшло закрите засідання бюро ЦК ЛКСМУ (Ленінська комуністична спілка молоді України), де було затверджене рішення про зміну генерального секретаря ЦК ЛКСМУ. Замість О.Бойченка ним став присланий з Москви С.Андрєєв. 21 листопада була прийнята ще одна постанова про участь молоді у хлібозаготівлі [12, с. 298-299].

Відібраний у селян хліб часто гинув, а не потрапляв за кордон. Про складну ситуацію з відправкою зерна свідчила також постанова Політбюро ЦК КП(б)У «Про підсумки заготовчої кампанії й заходи по підсиленню хлібозаготовок» від 21 вересня 1929 р. Вона зобов'язувала: «У зв'язку з переповненням складських приміщень вважати необхідним в округах, де особливо обмежена складська площа, допускати залишення частини заготівель ячменю і проса на селі в громадських амбарах... Констатувати, що становище з перевезенням хліба погіршується через довготривале повернення північчю відвантажених за межами України вагонів і величезним переповненням складів хлібом...». Така ж ситуація спостерігалась у період 1932 – 1933 рр., коли зерно пріло і проростало на елеваторах, але його було заборонено повертати вмираючим від голоду селянам [2, с. 274].

За невиконання хлібозаготівельних завдань тоталітарна влада штрафувала селян грішми та продовольством, позбавляла земельних наділів, притягувала до судової відповідальності, застосовувала арешти. Політбюро ЦК КП(б)У 9 серпня 1932 р. видає постанову, якою до 15 січня 1933 р. забороняє торгівлю хлібом на ринках [15, с. 227]. Винні у порушенні цього розпорядження притягуються до судової відповідальності. Але був наказ діяти тихо, таємно, щоб не викликати обурення у населення: «Репресії (арешт, конфіскація) не повинні

.....
проводитися на базарах. Але на базарах ми повинні передусім через фінінспектуру встановити прізвище того, хто продає хліб, з якого він села і колгоспу» [13, с. 230].

Упродовж 1929 – 1932 рр. руїна українського села посилилась: виконати непомірні фінансові та продовольчі завдання ставало неможливим, а це неодмінно призводило до штрафів, конфіскації майна, розорення і зубожіння селянства; з кожним днем бажання продуктивно працювати втрачалося. Низькі закупівельні ціни, за якими держава примусово викупляла у селян хліб, у поєднанні із завищеними цінами на промислові товари підривали економічну доцільність хліборобської праці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Шаповал Ю. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи / НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського / Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. – К.: Абрис, 2007. – 608 с.
2. Петренко В.І. Тоталітарні реквізиції продовольства в українських селах впродовж 1928-1933 рр. / Володимир Іванович Петренко / Третя Могилів – Подільська науково – краєзнавча конференція. – Могилів – Подільський, Кам'янець – Подільський: Оіюм, 2009. – 428 с.
3. Костюк Г.О. Сталінізм в Україні (Генеза і наслідки): Дослідження і спостереження сучасника. / Григорій Костюк – К.: Смолоскип, 1995. – С.137.
4. Український хліб на експорт: 1932 – 1933 / В.Сергійчук (заг. ред.); Київський нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Центр українознавства, Київська міська організація Всеукраїнського товариства «Меморіал» ім. Василя Стуса. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2006. – 432 с.
5. Злочин / П.Кардаш (упоряд.). – Мельбурн – Київ: Фортуна, 2003. – 555 с.
6. Колективізація і колгосп на Україні: 1929 – 1933: Зб. Документів і матеріалів / АН України. Інститут історії України та ін.; Упоряд. Г.М. Михайличенко, с. П. Шаталіна; Ред. кол.: С.В. Кульчицький (відп. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1992. – 736 с.
7. Голодовка: 1932 – 1933 рр. на Переяславщині: Свідчення / Ю.В. Авраменко, В.М. Гнатюк (упоряд.); О.М. Веселова, В.С. Недбайло (ред.); Асоціація дослідників голодоморів в Укр., Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». – Переяслав-Хмельницький та ін.: Вид-во М.П. Коць, 2000. – 444 с.
8. Голодомор 1932-1933 років в Україні: документи і матеріали / [упоряд. Р.Я. Пиріг]; НАН України. Інститут історії України. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 1128 с.
9. Международная комиссия по расследованию голода на Украине 1932 – 1933 гг.: Итоговый отчет 1990 года; Пер. с англ. – К., 1992. – 190 с.
10. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 рр. в Україні. Одеська область. – Одеса: Астропринт, 2008; Ч.1 / М.Д. Сердюк, М.Л. Скорик. – 2008. – С.8.
11. Злочин століття. Голодомор 1932 – 1933 років в Обухівському районі на Київщині / [упоряд. О.В. Артюшенко, В.В. Дзюба]. – К.: Видавництво «Задруга», 2008 р. – 1008 с.
12. Прилуцький В. Молодь УСРР в період голодомору (1932 – 1933 рр.) / Віктор Прилуцький / Голод-геноцид 1933 р. в Україні: історико-політичний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків: Міжнар. наук. – теорем. конф., Київ, 28 листопада 1998 р.: Матеріали / С. Кульчицький (відп. ред.); Асоціація дослідників голодоморів в Україні. Інститут історії Укр. НАН України. – К.; Нью-Йорк: вид-во М.П. Коць, 2000. – С.298 – 299.
13. Голод 1932 – 1933 рр. на Укр.: очима істориків, мовою документів / Інститут історії партії при ЦК Компартії Укр. та ін.; Ред. кол.: Ф.М. Рудич (голова) та ін.; Упоряд. Р.Я. Пиріг (керівник) та ін. – К.: Політвидав України, 1990. – 605 с.

Фильваркова А.В. ХЛЕБОЗАГОТОВИТЕЛЬНАЯ ПОЛИТИКА И ОСНОВНЫЕ МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ ТОТАЛИТАРНОГО РЕЖИМА

В статье рассматриваются основные средства и методы работы советского руководства во время коллективизации и голодомора в Украине (1928 – 1933 гг.). Роль и деятельность политической элиты в проведении хлебозаготовительной кампании в украинском селе. Последствия работы уполномоченных и активистов.

Ключевые слова: коллективизация, раскулачивание, хлебозаготовки, бригада, уполномоченные, Постишев, Хатаевич, Молотов, Вегер, «заслонные отряды».

Filvarkova A.V. KHLIBOZAGOTIVELINA POLICY AND MANAGEMENT BASIC METHODS OF THE TOTALITARIAN MODE

The article considers basic means and work methods of soviet guidance during collectivization and holodomor in Ukraine (1928-1933). A role and activity of leadthrough political elite and khlibozagotivelay campaign in the Ukrainian village. Consequences of upovnovazhenikh and activists work.

Key words: *collectivization, rozkurkulennya, khlibozagotivli, brigade, upovnovazheni, Postishev, Khataevich, Molotov, Veger, «zaslonni detachments».*

УДК 94(477) «1927/1928»:336.228-058.244

О.А. Білик

ГРОШОВІ ПОВИННОСТІ СЕЛЯН УСРР В УМОВАХ ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНОЇ КРИЗИ (1927 – 1928)

У статті розглядаються основні грошові повинності селян України в умовах хлібозаготівельної кризи 1927 – 1928 рр.

Ключові слова: *селяни, грошовий податок, сільське господарство, хлібозаготівельна криза.*

Розгортання соціалістичного будівництва в 20-х роках ХХ ст. поставило перед радянським урядом низку питань, що стосувалися не лише забезпечення умов виробництва, а й фінансування та методів проведення індустріалізації. Закономірним явищем у зазначений період стало особливе ставлення керівництва СРСР, УСРР до аграрного сектору. Не випадково у 1925–1926 господарському році держава запланувала збільшення заготівель сільгосппродукції, зокрема, зернових до 780 млн. пудів, що давало можливість додатково вкласти у розвиток промисловості 1 млрд. крб.

Відмежування радянських лідерів від проблем, які виникли в аграрному секторі у 1920-х роках, поглиблення кризи в економічному житті, віддзеркалюють ту ситуацію, яка, на жаль, є схожою із сучасною, а тому викликає неабияке занепокоєння серед дослідників історії українського селянства. Циклічність явищ у розвитку людської цивілізації загалом і України зокрема посилюють актуальність нашої розвідки, оскільки неправильно розроблена методика впровадження у життя політично-важливих заходів, зокрема економічного характеру, може призвести до нечуваних наслідків та сприяти поглибленню руйнівних явищ у суспільстві.

Питання аграрної історії України періоду хлібозаготівельної кризи 1927–1928 рр. достатньо досліджені в наш час [1 – 6], проте деякі моменти, наприклад, поєднання грошових та натуральних повинностей доколгоспного українського селянства в зазначений період, залишилися поза увагою багатьох дослідників.

Форсовані темпи промислового будівництва, фінансування яких відбувалося переважно за рахунок аграрного сектору, викликали негативні явища не лише на селі, але й по всій Україні. По-перше, поглибилися продовольчі труднощі, що викликало необхідність введення нормативної торгівлі хлібом. По-друге, відбулася відмова від контрактації, на селі повернулися до принципів продовольчої диктатури, тобто цілеспрямованої політики насильницького вилучення продовольства у селян. По-третє, було застосовано адміністративні методи у залученні селян до виробничих колективних господарств, що стало особливо помітно в другій половині 1920-х рр.

Криза хлібозаготівель 1927–1928 господарського року виникла як результат ринкових коливань, а не була відображенням кризи сільськогосподарського виробництва, тим більше соціальною кризою.

Напередодні Першої світової війни половина зерна з Півдня України надходила від поміщицьких і заможних селянських господарств. У них вироблялося понад 71 % зерна на внутрішній і зовнішній ринок. Із конфіскацією поміщицького землеволодіння, експорт зерна фактично припинився. Дрібні селянські господарства не мали або мали в обмеженій кількості надлишки зерна. Основна маса товарного зерна, як і раніше, зосереджувалася у заможних та середняцьких господарствах. Диспропорції в ціноутворенні на користь промисловості спричинили падіння закупівельних державних цін на зерно, між містом та селом виникли т. зв.